

Recensioner

Catrine Andersson, *Hundra år av tvåsamhet: Äktenskapet i svenska statliga utredningar 1909–2009*, Lund: Arkiv, 2011

Äktenskapet är i dagens Sverige en könsneutral institution, genom vilket två vuxna samkönade eller olikkönade individer antas kunna manifesteras sin kärlek och sina liv tillsammans. Så har det emellertid inte alltid varit. Vem som får gifta sig och under vilka villkor har snarare varit föremål för omfattande debatt.

Uppsalasociologen Catrine Andersson har skrivit en mycket läsvärd och intressant doktorsavhandling som handlar just om äktenskapsbegreppets föränderliga betydelse, så som det uttryckts i det offentliga utredningsväsendet under ett hundra år. Anderssons intresse riktar sig framförallt mot hur äktenskapet har artikerats i offentlig regi: äktenskapet ses som ett av flera sätt för staten att reglera intima relationer. Och det är just själva formerna för den politiska regleringen av människors intima relationer som studeras i boken om *Hundra år av tvåsamhet*, inte de konkreta praktikerna.

Flera olika perspektiv används i försöken att ringa in själva innebörden av äktenskapsbegreppet. I juridiken beskrivs äktenskapet som ett avtal mellan makar och som ett statusförhållande. Här regleras vem som får gifta sig, och det är här som äktenskapskillnad fastslås. Juridiken är alltså viktig: med hjälp av juridisk terminologi reglerar staten intima relationer. Men äktenskapet har också givits andra betydelser. I den sociologiska och historiska forskningen har äktenskapets institutionella funktion analyserats, antingen som giganten i samhällets försök att skapa stabilitet eller som en repressiv normskapande kraft. Inte minst inom sociologin har äktenskapet tillskrivits rollen som en viktig sammanhållande kraft, kanske mest kraftfullt i Talcott Parsons skrifter.

Domen över strukturfunktionalismens syn på äktenskapet föll dock hård. Kritikerens analyser bidrog efterhand till att omformulera äktenskapets betydelse. I kölvattnet av feministiska interventioner men också inom den intimitetsteoretiska traditionen, har det vuxit fram perspektiv på senmoderna relationer, som även lyfter fram queera relationer. Det är i denna tradition som Catrine Andersson hämtar inspiration. Genom att analytiskt problematisera heterosexualitet och heteronormativitet knyter Andersson an till den queerteoretiska uppmaningen att kritiskt granska heterosexualiteten och, mer specifikt, vidare analysera vilka normer som underbygger äktenskapets betydelse i det offentliga utredningsväsendet. Det är utan tvekan en fruktbar utgångspunkt. Äktenskapets och tvåsamhetens tvingande principer blottläggs nämligen på ett elegant och övertygande sätt.

Andersson har delat in utredningsmaterialet i tre perioder (1909–1957, 1958–1981, 1982–2009). Den första analysperioden behandlar det tidiga 1900-talets reformering av de äldre äktenskapslagarna, i vilka kvinnor omyndigförklarades när de gifte sig och religiösa övertygelser dominerade. Här beskrivs exempelvis hur förändringar i synen på vem som får gifta sig skett över tiden: från att ha styrts av religiös reglering införs nu andra hinder i äktenskapslagstiftningen, där rashygien framträder som en mäk-

tig logik, och kravet på ökad eller åtminstone kontinuerlig reproduktion som en annan. I mitten av det förra seklet hade också en utvidgning av vad som avsågs som äktenskapligt skett, bland annat genom att skilja äktenskapslika förbindelser (ofta s.k. varaktiga och uppbyggda på känslomässig grund) från korta och opersonliga relationer, samtidigt som familjen (snarare än äktenskapet) fick allt mer utrymme i utredningstexterna.

Denna första del är avhandlingens minst bearbetade. Ett litet antal utredningar analyseras och de täcker inte heller hela perioden. Här hade antagligen en analys av fler texter bidragit till en fördjupning av själva äktenskapsbegreppet. Kanske hade också en mer grundlig genomgång av alla de utredningar som skrevs om intima relationer, äktenskapets villkor och förutsättningar under perioden, bidragit till att den periodvis linjära och konfliktfria historieskrivningen hade nyanserats ytterligare. Det hade också synliggjort alla de aktörer som med olika utgångspunkter och ideologiska förtecken var engagerade i frågan om huruvida äktenskapet skulle bevaras eller upplösas.

I avhandlingens andra analysdel bearbetas tiden från 1958 fram till 1981, en period där äktenskapsbegreppet genomgick en radikal förändring. Regleringen av intima relationer blev under perioden avsevärt beskuren inom ramen för de utredningar Catrine Andersson studerar. Den nya äktenskapslagen från 1971, och framväxten av könsneutrala och jämställda ideal präglade naturligtvis också synen på äktenskapet. Från att ha haft en särställning i materialet kom äktenskapet att ytterligare luckras upp och istället erkände staten en rad olika relationsformer, om än hierarkiskt ordnade (där äktenskapet befann sig högst upp i hierarkin). Dessa hierarkier användes också i statens försök att skapa gränser för normalitet och samtidigt bibehålla den seriella monogama familjen. Fortfarande var det dock det heterosexuella paret och den heterosexuella familjen som analyserades i utredningsväsendet.

Det är egentligen inte förrän i den sista analysdelen som den traditionella kärnfamiljen utmanas i materialet. Här framträder tvåsamheten och heteronormativitetens paradoxer i all sin prakt. I sina försök att finna ett sätt att jämställa homosexuella relationer med heterosexuella kom utredarna att introducera kärleken som ett viktigt inslag i äktenskapsbegreppet (som ett sätt att skilja mellan en tillfällig, sexuell relation och en kärleksfull och varaktig relation). Kärlek var nämligen, enligt utredarna, något som kunde delas av både homosexuella och heterosexuella par. Kärlek och gemenskap blev sålunda ledord i försöken att skapa äktenskapslikhet. Kärleksfulla homosexuella parförhållanden grundade sig emellertid i ett slags föreställning om en homosexuell autenticitet. Det kunde nämligen inte vara tal om ett homosexuellt *betående* om äktenskapslikhet skulle komma ifråga, utan när kärlek uppstod och äktenskap kunde ingås, var det mellan två personer med homosexuell läggning. Här visar således Catrine Andersson, att i försöken att skapa äktenskapslikhet mellan homosexuella och heterosexuella par utgick utredarna från heteronormativa logiker där ett slags autentisk homosexualitet var ett krav för att kunna jämföras med heterosexuell kärlek – trots en till synes icke-heteronormativ ambition, som ju slutligen utmynnar i den könsneutrala äktenskapslagen.

Samtidigt visar Andersson att idén om det livslånga äktenskapet sedan länge har övergivits av de statliga utredarna. Inte heller ordar man mycket om varaktighet eller stabilitet. Dock framstår tvåsamheten som ideal och norm som orubbad, trots ett i övrigt föränderligt äktenskapsbegrepp.

Hundra år av tvåsamhet är en ytterst välskriven och angelägen doktorsavhandling. Catrine Andersson har utan tvekan bidragit med ny kunskap till ett dynamiskt forskningsområde. Avhandlingen kastar nytt ljus över äktenskapet som begrepp men också över konstruktioner som berör familj, sexualitet och tvåsamhet. Catrine Andersson visar med all tydlighet att den svenska konstruktionen av tvåsamhet fortfarande vilar på heteronormativa antaganden – trots försöken att argumentera för könsneutralitet och trots försöken att erkänna rätten att älska för alla. Kärleken tycks alltså fortfarande vara villkorad i den svenska politiken.

Åsa Lundqvist, fakultetsopponent

Malinda Andersson, *Blodets och rötternas logik: Internationell adoption i välfärdens diskursiva praktik*, Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 2010

Under 1960–70-talen kunde vi se en förskjutning från nationell till internationell adoption. Med detta kommer en problemformulering: att det kan tänkas finnas risker för ett barn och en familj där föräldrar och barn är olika varandra. Detta anger en grundton för välfärdsstatens politik på området. Där det finns olikheter finns risker – och därmed blir adoptionsfamiljen ett nödvändigt och legitimt objekt för välfärdsstatlig styrning.

Till skillnad från all den forskning som söker svar på frågor om hur det är att vara adopterad ägnas Malinda Anderssons avhandling åt att utforska vad som gör detta vettigt och viktigt. Med hjälp av Foucault och den näraliggande teoretiska terrängen ställs sökarljuset på relationen makt-vetande, politisk styrning och kunskapsproduktion. Frågorna formuleras som ”Vem får tillhöra nationen? Vilka familjepraktiker ska inkluderas i välfärden? Och vad betyder egentligen inkludering?” (s17) Här får postkolonial teoribildning sin forskningsfunktion i sina mera distanserade frågor kring medborgarskapet i relation till kultur, etnicitet, kön och sexualitet.

I avhandlingen studeras ett antal texter publicerade mellan 1997 och 2008. Det handlar om utredningar, forskning, socialt arbete och rådgivning som har med internationell adoption att göra. Särskilt fokus ligger på hur *tillhörighet* och *skillnad* konstrueras i förhållande till nation och familj i en svensk kontext, med det mera generella syftet att destabilisera det som förs fram som icke förhandlingsbart.

Avhandlingens innehåll kan formuleras som följer. I de stora berättelserna om folket och nationen finns alltid förflutenheten som en resurs för möjlig konstruktion. Ursprungsmyter fungerar som organiserande principer för nationell tillhörighet – vilka naturligtvis har den lilla egenheten med sig att den också definierar ut sina negatio-

ner, dvs. de som *inte* tillhör. Ras, nationstillhörighet, etnicitet och kultur är alla sådana kategorier. Nationen och kulturen är också en könad och sexuell gemenskap. Här ligger reproduktiv förmåga i centrum, liksom en heteronormativitet. På så sätt ligger individuell förmåga och moraliska normer kring respektabilitet väldigt nära varandra. I avhandlingen fokuseras också kroppen, som tillhör sin ras och nation. Allt hänger så att säga ihop, givet en vid diskursiv formation.

Dramaturgin bygger på en skillnads-logik: barnet det berättas om är okänt och långt borta. Inte sällan berättas om "det övergivna barnet" vilket bland annat implicerar ett skuldbeläggande av den biologiska modern – samt att detta barn bara väntar på det nya hemmet, långt bort från det intoleranta hemlandet utan välfärd. Den risk som barnet lever med och i, kontrasteras av framställningen med adoption till väst som en "skyddande faktor".

I anslutning till detta barn utan sammanhang så betonas alla adoptivbarns minsta gemensamma nämnare: separationen. Här får psykologiskt vetande sin självklara plats – genom den retoriska styrkan i begreppet och den tillhörande berättelsen om "traumat". Här blir ursprungsmyter reproducerade – och adoption ett politiskt fält för styrningsförsök. Detta leder över till frågan om lämplighet hos föräldrar. Den "vanliga stabila familjen" blir till det skydd som det sårbara barnet behöver – i linje med diskursen om "barnets bästa".

Även individers lämplighet provas när adoptivfamiljen ska utses: den ensamstående får inte ersätta andra nära relationer med adoptivbarnet, individen med extrema åsikter kan innebära ytterligare ett utanförskap för barnet, den kvinna som är rädd för att själv föda barn behöver professionell hjälp att bearbeta denna rädsla, själva adopterade behöver ha kommit över sina förluster, fetma och missbruk av alkohol blir problematiska i relation till föräldraförmåga – och så vidare. Produktionen av normalitet framstår tydligt.

Det vetenskapliga bidraget till skillnads-diskurser på fältet är, förstår vi, betydande. Adoptivbarn undersöks med avseende på självmordstal, psykiatrisk vård, brottslighet och alkoholmissbruk. Men vi ser ett både – och: det går bra för de adopterade *och* det finns risker för denna kategori. Så blir det både logiskt och humant med internationell adoption – *och* att kartlägga och styra.

Ungefär så skulle man kunna skriva berättelsen om Anderssons avhandling. Kritiken, då?

Materialet kunde gott varit bredare, givet det teoretiska perspektiv som valts. Söker man breda diskurser blir det lämpligt att ta in material från fler kontexter. I denna studie är till exempel inte vittneslitteraturen med, och det finns heller inte en aktiv historisk komparation. I stället är det den gråa dagspolitiska texttypen som fokuseras. Detta gagnar inte studiens breda målsättningar. Avgränsningar måste göras i varje studie, men i detta teoretiska sammanhang vore det mera lämpligt att lyfta på flera hustak för att se generella drag – i tid eller över tid.

Avhandlingen håller sig också mycket strikt till internationell adoption. Jag saknar andra jämförelsepunkter än de som finns i den adoptionspolitiska historien – jag tänker på välfärdsstatens diskursiva praktiker kring undermåliga föräldrar i en vidare

krets, om föräldrautbildningar, tvångsomhändertaganden, etc. Att studera diskurser i Foucaults efterföljd brukar ju innebära att man ser på en bredare regelbundenhet.

Det relativt avgränsade empiriska materialet motiveras med att arbetet laborerat på en textnära nivå. I viss utsträckning håller jag med om detta, men här kunde Andersson gått än mer nära yttrandets nivå – och då tagit hjälp av alla de produktiva metodverktyg som levererats av diskursiv psykologi, modern retorikanalys och samtalsanalys. Trots allt är ju ambitionen att söka vilka yttranden som får kraft genom att studera hur dessa är uppbyggda.

Förtjänsterna då? Det är enligt min mening primärt två saker som bör lyftas fram, nämligen det teoretiska drivet i det empiriska arbetet och den effektiva framställningen. I varje passage är texten övertygande när det gäller förankring i de teoretiska sammanhangen. Detta gör att Anderssons hantering av de empiriska materialen blir distinkt och för sina syften klart relevant.

Den antika dikotomin innehåll – framställning blir uppenbart missledande när man läser Anderssons avhandling. Det är här klart att den får sitt innehåll och sina kvaliteter just genom sitt språkliga arbete. Vi har naturligtvis lärt oss en hel del när det gäller svensk adoptionspolitik, men i denna läsvärda avhandling ser vi dessutom akademiska kvaliteter som har att göra med det vi gör varje dag: författar nya berättelser om det vi redan visste – och ändå inte.

Mats Börjesson, fakultetsopponent

Helena Holgersson, *Icke-medborgarskapets urbana geografi*, Göteborg, Glänta produktion, 2011

Om en av vår tids mest komplicerade frågor handlar denna bok, nämligen medborgarskapet. Mer specifikt behandlas det svenska icke-medborgarskapet utifrån hur människor som har fått avslag på sökt asyl, eller som lever utan uppehållstillstånd, organiserar, hanterar och navigerar sitt vardagsliv i Göteborg som stad och plats. Författaren laborerar kring frågan *vad för slags "göteborgare" är en person utan medborgarskap och som för tillfället inte är asylsökande, dvs. som är utvisningsbar?* Med en sådan position följer att individen står utanför det svenska samhällets sociala välfärd. De hamnar utanför juridiska rättigheter, hälsovård, rätt till ekonomiskt stöd, möjlighet att söka eller köpa bostad. Dessutom medför det svårigheter i vardagen att utföra vad som för en medborgare framstår som okomplicerade handlingar som att låna böcker på bibliotek. Utan personnummer, och med en rädsla för att någon ska upptäcka det, blir dessa handlingar potentiellt farliga. Att leva som en icke-medborgare innebär en ständig rädsla för att bli upptäckt av polisen och bli avvisad. Trots dessa hot och den rädsla som omger denna utsatta position, så menar Holgersson att bilden av, eller snarare diskursen kring, den "gömda flyktingen" behöver nyanseras då dessa personer på intet sätt kan framställas som passiva offer, eller som särskilt "gömda". Snarare förhandlar de sin position i relation till myndigheter och hanterar sin situation genom att navigera genom staden på

jakt efter arbete, boende och nya vägar att söka asyl, och trots vissa svårigheter etablerar de relationer i den stad som de ofta själva har sökt sig till. Genom sina handlingar söker de bli erkända som medborgare – de utför *medborgarskapshandlingar*.

Holgersson väljer staden som utgångspunkt och gör en poäng av staden som en lämplig arena för att både studera och utföra, dessa medborgarskapshandlingar, då stadens gränser inte är slutna och kontrollerade på samma sätt som nationens gränser är. Det leder vidare till en diskussion kring ”urbant medborgarskap”, något som Holgersson inte normativt argumenterar för utan istället ser som ett sätt att tolka hur lokala myndigheter hanterar icke-medborgarskapet. I staden utmanas de regleringar som följer icke-medborgarskapet. Läkare väljer t.ex. att följa Barnkonventionen istället för nationella regler och ger gratis läkarvård. Frivilligorganisationer erbjuder hjälp med mat, bostäder och juridisk rådgivning. Rektorer kan erbjuda undervisning även till barn som inte formellt har rätt att gå i skolan. Gränserna kring medborgarskapet täns i staden när människor möts i vardagliga handlingar och kring primära behov.

Vardagslivsperspektivet dominerar i avhandlingen, men urbaniseringskontexten är viktig för Holgerssons analys, där icke-medborgarnas erfarenheter ställs i relation till Göteborgs strategier som postindustriell stad att marknadsföra sig på den globala arenan – med marknadsföringsbilder av hav och svensk blondhet. Läsarens påminns dock om att kommunledningen, tillsammans med Malmö och Södertälje, parallellt med denna önskan om fler invånare, under flera år fört kampanj riktad mot riksdag och regering för att få bort asylsökandes rätt att söka eget boende. Många asylsökande söker sig till de större städerna, där de kan skapa sig ett nätverk som bidrar till att ordna boende och arbete. Den urbana kontexten relateras till en nationell invandringspolitik, där den svenska välfärdsstaten skapar specifika förutsättningar och villkor. Även den globala kontexten, med EU och FN och deras olika fördrag och deklarationer, påverkar deras möjligheter att etablera sig i ett nytt land.

En icke-medborgare är förstås inte något man *är*, utan något man *blir* i länder där man inte har rätt att vistas. Begreppen icke-medborgare och utvisningsbar är inte vedertagna begrepp utan används då de inte bär med sig så starkt diskursivt bagage. De vanligaste begrepp som brukar omge denna grupp är den gömda flyktingen, den papperslösa och den illegala invandraren – alla kopplade till specifika diskurser och materiella verkligheter. Den gömda flyktingen var vid tiden för Holgerssons studie den mest frekvent förekommande, medan man idag allt oftare talar om de papperslösa såsom i Syd-Europa och USA. Gemensamt för alla begrepp är att icke-medborgaren alltid framställs som ett problem eller offer, aldrig som en lösning på något. I en svensk kontext är den gömda flyktingen ”isolerad, passiv och lever under jorden”, men de intervjuade personerna i denna avhandling visar en mer komplex bild av hur deras geografi ser ut. De rör sig i många olika delar av staden, p.g.a. arbete och relationer, men även p.g.a. preferenser som nöjen och fritidsintressen.

Den metodologiska ansatsen i avhandlingen lyfter fram ett sociologiskt lyssnande som innebär en närstudie på gatunivå och som ”zoomar in” vardagslivet. Empirin utgörs av ett års deltagande observationer i olika frivilligorganisationer, där Holgersson också har utfört en del arbete, och etablerat kontakt med intervjupersoner (15 perso-

ner) med vilka hon även utfört promenader, s.k. ”walk-alongs”, för att visa på de platser som personerna uppfattar som betydelsefulla. Intervjupersonerna har också fått rita ”mentala” kartor över hur de ser sitt Göteborg. Till materialet hör också statliga utredningar, rapporter, dokument och tidningsartiklar.

Avhandlingen rör sig mellan olika vetenskapliga positioner och kombinerar urban-teori med socialpsykologiska ingångar, men författaren har samtidigt svårt att ta ställning för sin ansats. Hon betonar en disciplinär tillhörighet och klargör att detta är en avhandling i sociologi, men en sociologi om den urbana vardagsgeografien, samtidigt som hon senare i texten lyfter fram en högst tvärvetenskaplig ansats. Geografi ges tyngd i avhandlingen då det även finns med i titeln, samtidigt som hon avgränsar sig mot ett alltför rumsligt teoretiskt inflytande. Det förblir oklart vad dessa disciplinära gränsdragningar tillför avhandling som på så många sätt är ett lyckat och meningsfullt resultat av gränsöverskridande ansatser. Kanske är det avhandlingens främsta bidrag, att överbygga skalnivåer och teoretiska ingångar, men med bibehållet fokus på en högst samhällsrelevant fråga.

Detta en mycket stark avhandling ur flera perspektiv, inte minst för att den tar upp aktuella samhällsfrågor och visar på betydelsen att länka diskussioner om det globala, nationella och urbana. På ett känsligt och analytiskt moget sätt har Holgersson anگریپit en svår empirisk fråga. Som läsare berörs man av den verklighet hon skildrar, utan att författaren någonsin exploaterar eller offergör individer. Avhandlingen fyller en stor kunskapslucka och är utan tvivel relevant läsning.

Carina Listerborn, Institutionen för urbana studier, Malmö högskola

Känslan för det allmänna: Medborgarnas relation till staten och varandra, Kerstin Jacobsson (red.), Umeå: Boréa, 2010

Frågan om det finns ett ”samhälle” och om hur samhället är möjligt är centrala för sociologin sedan Simmels och Durkheims arbeten. Bortom metateoretiska strider – om det finns mer än individuella motiv och handlingar – är dessa frågor aktuella bland annat i samband med diskussioner om (fortsatt) modernisering och individualisering av samhällen. Finns det fortfarande sammanhållning och solidaritet i nutida samhällen? Eller kan man snarare bevittna en upplösning av samhällen?

Författarna till boken *Känslan för det allmänna* knyter an till dessa frågor. Syftet med antologin är dels att explorativt försöka ringa in vad ”det allmänna” betyder för olika människor i Sverige, dels att ur olika teoretiska perspektiv belysa vad ”det allmänna” kan innebära. ”Det allmänna” definieras inte, men anges vara ungefär en sfär i samhället för gemensamma angelägenheter, allmängiltiga krav, ansvar, rättigheter och skyldigheter samt deltagandet i denna sfär (s. 19). Den ”allmänna” sfären inkluderar såväl människornas vertikala relation gentemot staten såsom horisontella relationer mellan människorna i samhället i övrigt (s. 15–16). ”Det allmänna” anses vara ett fruktbart begrepp för att närma sig bland annat frågan huruvida människor har

kognitiva, normativa och känslomässiga orienteringar gentemot samhället som helhet (s. 27). En sådan orientering gentemot "det allmänna" kunde vara en fingervisning om att "samhället" är relevant även för människor i dagens Sverige.

Bland de flertaliga teoretiska resonemangen om "det allmänna" är det två som starkast genomsyrar boken: ett utgående från ett statsvetenskapligt perspektiv och medborgarbegrepp (1), samt ett sociologisk resonemang utgående från Durkheim (2).

(1) Utgående från ett statsvetenskapligt perspektiv utvecklas tankefigurer om reciprocitetsrelationer och vikten av deltagande. Reciprocitetsrelationer medborgarna emellan och gentemot staten anses vara baserade på tankar om rättigheter och skyldigheter, men det understryks att dessa reciprocitetsrelationer inte är rationella nytto-kalkyler, utan bygger på mer generella legitimitetsuppfattningar à la Weber och på allmänna socialiserade och institutionaliserade moraluppfattningar i linje med Mauss' och Durkheims idéer.

Vidare lyfts ur den statsvetenskapliga debatten den normativa idén om medborgarskapet fram enligt vilken en förutsättning för en levande demokrati är att medborgarna deltar, tar ansvar och är intresserade av det gemensamma politiska livet. Författarna vidgar denna förståelse till att gälla också andra, icke-politiska aspekter av det gemensamma samhällsliga livet: deltagandet och intresset för det gemensamma sociala livet överlag blir en förutsättning för sammanhållning i samhället (Durkheim). För att understryka vidgandet av det statsvetenskapliga perspektivet introducerar författarna begreppet "samhällsmedborgare".

(2) Utgående från Durkheim undersöks hur man teoretiskt kunde förvänta sig att sammanhållning och solidaritet utformas i ett nutida samhälle. Här avfärdas möjligheten till traditionell *Gemeinschaft* och *kollektivt medvetandet* för hela samhällen på grund av de olikartade livsuppfattningar och – erfarenheter hos människor i dagens samhällen. I stället anses det vara troligt att det finns flera *kollektiva medvetanden* för olika grupperingar, men att sammanhållning och solidaritet för hela samhällen ändå kan finnas på en högre nivå, byggd på en allmän moralkod om demokratiska, rättstatliga och välfärdsstatliga principer (Jacobsson, kapitel 1).

Antologins empiriska studier belyser vilken gemensam betydelse det "allmänna" har för en grupp svenskar med olika samhällspositioner och livserfarenheter (Jacobsson och Sandstedt, kapitel 3), men även vilka olikheter det kan finnas mellan olika grupperingar såsom arbetare och företagare (Jacobsson och Sandstedt, kapitel 4), arbetslösa och långtidssjuka (Jacobsson och Sandstedt, kapitel 5) och utlandsfödda svenska (Ljungar, kapitel 6). Vidare belyses hur synen på köp av svarta tjänster kan skilja sig åt mellan medelålders män (Björklund Larsen, kapitel 8). I kapitel 10 undersöks vilket förhållningssätt "vanliga medborgare" visar gentemot staten i brev till statsministern (Löfmarck).

Resultat av dessa undersökningar visar att de flesta tillfrågade har en medvetenhet om "det allmänna", vilket uttrycker sig bland annat i att de flesta har föreställningar om ansvar, krav, rättigheter och skyldigheter. Att visa medborgarliga dygder som hjälpsamhet, ärlighet, omtanke om andra anses viktigt, liksom att genom arbete och skatt bidra till det gemensamma samhällsbyggandet i en vidare bemärkelse. Vidare

finns ett medvetande om vad det betyder att vara en del av och delaktig i samhället. Här visas igen att arbete har en central betydelse, men det har även kontaktnät och vänskapskretsar. Avsaknad av dessa medför en känsla av utanförskap som uttrycks av de tillfrågade långtidssjuka, arbetslösa och utomlandsfödda. Överlag vittnar de tillfrågade om en positiv syn på och en stark tilltro till andra människor och staten, men inte till politiker. Det framkommer även att de flesta önskar att vara en del av samhället, men att det också finns ett förbehåll gentemot samhället i form av en medvetenhet om den egna individualiteten.

Vilken relevans har "känslan för det allmänna" för mer konkreta handlingar och handlingsrättfärdiganden? Här hade man kunnat öska sig en mer utförlig diskussion, men kapitel 8 ger åtminstone en fingervisning. Där framgår att medvetenheten om det allmänna av olika människor knyts till skilda handlingar och handlingsrättfärdiganden angående köp av "svarta tjänster". Några av de intervjuade anser att de bidrar mer till samhället i form av skattebetalningar än vad de själva får ut, men endast en del av dessa anser därför att köp av svarta tjänster är rättfärdigt eller har själva köpt svarta tjänster. Med andra ord blir det tydligt i denna undersökning att "känslan för det allmänna" kan fyllas med olika handlingar och handlingsrättfärdiganden.

I en historisk analys undersöks hur svenskarnas speciella relation till staten kan förstås som ett resultat av en säregen historisk utveckling (Schmid, kapitel 2). Svenskarnas speciellt höga förtroende för staten anses vara ett resultat av (1) de starka band som knöts mellan kungamakten och bondesamhället, vilket i sin tur försvagade aristokratin och kyrkans ställning, (2) en utebliven borgerlig liberal radikaliserings på grund av avsaknaden av en stark *ancien régime* och (3) folkrörelsernas förtroendeförhållande till den demokratiska staten.

Franzén undersöker huruvida det skulle kunna finnas en "allemansrätt" för urbana områden som det finns för naturliga områden i Sverige, samt vilken betydelse en urban allemansrätt kunde ha för urban sammanhållning och "känslan för det allmänna" (kapitel 7).

Kerstin Jacobsson präglar antologin starkast: hon är redaktör och medförfattare till hälften av alla bidrag. Antologin innehåller nya bidrag, men bygger även på äldre studier som ledde till tidigare publiceringar. Överlag är antologin ett intressant bidrag till debatten om individualitet och sammanhållning i Sverige. Den öppnar en dialog mellan statsvetenskapliga och sociologiska debatter och det finns utförliga och intressanta teoretiska resonemang och aktuella empiriska resultat i den.

Ingrid Grosse, Högskolan Dalarna

Sven-Eric Liedman, *Hets! En bok om skolan*, Stockholm: Bonniers, 2011

I en tid när det mer eller mindre tillhör självklarheterna att hävda att allt kan och måste examineras, mätas och rangordnas, är det befriande med en röst som med tydliga argument hävdar motsatsen. Sven-Eric Liedmans bok "Hets!" är ett sådant bidrag och en inspirerande utmaning till den annars så högljudda lovsången till kvalitetssäkring och nyttig kunskap. Bokens övergripande tema undersöker vad som händer med utbildning och dess institutioner när den underställs marknadens logik och retorik. Boken inleds med en historisk genomgång av utbildningssystemets utveckling, från de första flodkulturerna fram till idag. Med några snabba penseldrag dras de stora utvecklingslinjerna upp. Introduktionen är intressant, men bokens fortsatta kritiska ansats skulle ha vunnit på om Liedman redan här belyst hur skolan alltid varit ett konfliktfyllt projekt, eftersom den kan tjäna motstridiga syften. Skolan kan vara ett instrument för att producera lydiga undersåtar men också fria och självständiga individer. Skolan kan träna för samarbete och demokrati, men också träna för konkurrens och egennytta. Dessa dilemman och paradoxer har historiskt ständigt varit närvarande, är så fortfarande, och Liedmans bok kan därför ses som ett inlägg i denna strid.

Efter denna historiska inledning följer en undersökning av vad som under de senaste decennierna har påverkat och förändrat svensk utbildning. I de efterföljande kapitlen behandlas bl.a. frågor om utbildningens kvalitetssäkring genom kvantitativa och kvalitativa evidens, Eu:s nyckelkompetenser, utbildningen i spänningsfältet mellan frihet och kontroll, rangordning av universitet och skolor, utbildning som teknik och konst, för att avslutas med en personlig förhoppning om en framtid som bryter med den senaste tidens utveckling. För att belägga sina teser har Liedman framförallt använt den senaste tidens offentliga utredningar, propositioner och debattartiklar. Boken kan alltså inte anklagas för att vara en teoretisk spekulation eller en faktabefriad anklagelse utan empiriska referenser. Måltavlan för Liedmans kritik är det som händer med utbildning och skola när den underordnas marknadens krav och logik. Några av de viktigaste konsekvenserna är att vårt språk förändras. Begrepp och ord laddas med nya innebörder och nya ord som är hämtade från näringslivet införlivas i vokabulären och ersätter ord som tidigare varit fullt användbara. Ta ordet kunskap. Det var tidigare ett ganska mångtydigt begrepp som i vissa uttolkningar handlade om hur individens tidigare erfarenheter införlivades och reorganiserades till nya erfarenheter. Kunskap kunde både vara något subjektivt och kvalitativt. I marknadens retorik menar Liedman att kunskap istället omdefinieras till något som bara kan existera när den på förhand kan specificeras för att sedan mätas och betygssättas. Kunskap har blivit en kvantitativ kategori.

Och det är just här när kvalitativa mått förvandlas till kvantitativa som min läsning stannar upp. Boken blir synnerligen intressant när Liedman på ett nydanande och avancerat sätt granskar hur det ojämförliga blir jämförligt, eller med Liedmans vokabulär, hur "pseudokvantiteter" ersätter kvalitativa bedömningar. Bakgrunden till varför siffror och tabeller blivit så populära ligger i behovet att skolor och universitet

skall kunna jämföras och poängsättas så att studenter kan göra rationella val samtidigt som sanktioner kan utdelas till dem som inte håller måttet. Problemet, och det som samtidigt förtigs, är att komplexa och svårfångade företeelser som utbildning och skolors resultat knappast går att reducera till förment objektiva siffror. Vad dessa siffror kan meddela oss är kvantitativa mått, men när subjektiva omdömen omvandlas till siffror försvinner det komplexa och mångtydiga. Vem vinner på skeva förenklingar? Knappast de som vill förstå världen.

Statistik och nyckeltal blir inte bara ett verktyg att beskriva verkligheten med, de blir också ett instrument för styrning och kontroll. Liedman varnar för den utveckling som håller på att ske när det gäller lärarrollen. En ökad byråkratisering och styrning ovanifrån har tillsammans med kravet på effektivitet, dokumentation och ”nyttig” kunskap omförhandlat lärarnas mandat. Lärarens uppgift i den nya retoriken definieras till att primärt tillhandahålla tjänster och tillfredsställa eleven (föräldrar) som kund, inte utmana, komplicera och problematisera. Det handlar inte om att leda in på den långa och oförutsägbara vägen till insikt, utan på den korta och snabba vägen, vägen som leder till påvisbara resultat som kan uttryckas i betyg och examina.

Liedmans bok skall alltså läsas som en kritisk uppgörelse med den utbildningspolitiska positionen som menar att utbildning främst syftar till en framtida anställningsbarhet och att dess institutioner vitaliseras av en inbördes konkurrens i jakten på studenter. Det som jag uppfattar är Liedmans poäng, är att det offentliga samtalet om skola och utbildning allt mindre talar om utbildning som lärares och studenters frihet till oprövade omvägar och där själva drivkraften för studier inte längre utgår ifrån individens nyfikenhet och intresse utan snarare motiveras utifrån instrumentella motiv. Vad som håller på att gå förlorat är en rationalitet som anger utbildningens centrala mening till att producera en lust att söka vidare snarare än att producera ett mätbart resultat.

Därför kan vi på ett metaplan infoga Liedmans bok i den sedan upplysningen ständigt närvarande konflikten mellan frihet och kontroll, mellan Bildningens krav på frihet för lärare och studenter att självständigt avgöra vad som är ett lämpligt innehåll, och byråkraters och administratörers krav på effektivitet och kontroll.

Den som börjat undra vad som håller på att ske med det svenska utbildningssystemet och det svenska samhället i stort har all anledning att läsa Liedmans bok.

Jan Morawski, Högskolan Dalarna

Jessica Mjöberg, *Innerlighetens tid: En sociologisk undersökning av intimitet och senmodernitet*, Uppsala: Sociologiska institutionen, 2011

Mjöbergs studie tar sin utgångspunkt i det på 1990-talet ökade intresset för frågor om intimitet, emotioner, sexualitet och nära sociala relationer. Sociologer som till exempel Anthony Giddens, Ulrich Beck och Zygmunt Bauman studerade och skrev böcker om centrala förändringar i familjeliv och intima relationer. Parallellt med detta utvecklades även en tydlig och vittförgrenad diskurs om intimitet, sexualitet och queer inom feministiskt forskning. Flera betydande studier om sexualitet, intimitet och familjeliv är daterade till just 1990-talets början. Vid denna tid finner vi också en märkbar optimism kring möjligheterna till förändring och till att skapa och konstruera nya intimiteter och identitetspositioner.

Avhandlingen har teoretiskt och begreppsligt fokus. Den ställer frågor till teoretiker och teorier och syftar framför allt till teoriutveckling. Mjöberg undrar bland annat vilken typ av intimitet som träder fram hos olika teoretiker och forskare. Vilka former tar begreppet intimitet och kan detta begrepp bidra till att öka vår förståelse för socialt liv i det senmoderna samhället?

Mjöberg fokuserar på ett litet och smalt urval av teoretiker. De utvalda är Habermas, Sennett, Luhmann, Giddens, Beck och Bauman. Med detta som utgångspunkt utforskas sedan ett antal teman, som till exempel demokratiseringen av intimsfären, individualiseringens konsekvenser för det sociala livet och senmodern kärlek. Denna del av avhandlingen är välskriven och intressant. Mjöberg arbetar sig steg för steg in i sitt område och ställer intressanta frågor till centrala teoretiker. Mycket kretsar kring ett försök att ringa in begreppet intimitet. En kritisk läsare undrar förstas varför Mjöberg väljer att fokusera på framför allt män, och varför feministiska teoretiker som Judith Butler, Rosi Braidotti och Raewyn Connell överhuvudtaget inte inkluderas i urvalet av teoretiker. Detta har kunnat leda till uppkomsten av flera intressanta brottor och synteser.

Den mest intressanta delen av avhandlingen inleds efter sjuttio sidor. Med rubriken *Intimitetens fenomenologi* för oss Mjöberg nu närmare ett antal centrala beståndsdelar i denna fenomenologiska intimvärld. Hon rör sig här mellan ett psykoanalytiskt och svårfångat begrepp som *det oceaniska*, Bergsons *nuflöde* och *synkroniserad närvaro*. Analyserna rör sig också mellan barndomens tidiga upplevelser och minnen, huliganers våldsamma intimitet och körer och fotbollslags speciella uttryck för intimitet. I hela avhandlingen finns det en återkommande strävan att ringa in, definiera och att fånga intimiteten i en social form. Klangbotten vilar tungt på teoretiker som Georg Simmel och eventuellt Erving Goffman, fast han inte ens förekommer i texten. Men strävan efter att lokalisera och fastnagla intimitetens sociala form och att ringa in fenomenet stryper ibland begreppsarbetet och leder till återvändsgränder.

Sammantaget är detta emellertid en spännande och kreativ intellektuell resa. Efter att ha testat att ringa in, definiera och att fånga intimitetens sociala form, rör sig författaren tillbaka till den redan tidigare påbörjade modernitetsdiskursen. Här tar hon hjälp av den sedvanliga uppställningen av modernitetsteoretiker, men kastar också in

något oväntat i leken. Med hjälp av Ferdinand Tönnies och Herman Schmalenbach, utarbetar Mjöberg sina tankar om kopplingen mellan intimitet och modernitet. Begrepp som väsen, val och innerlighet läggs till den tidigare begreppsapparaten. Denna begreppsliga vändning i texten känns inte helt genomarbetad, och det är lite svårt att se vad denna begreppsapparat tillför till de mer samtida teoretikernas försök att fånga moderniteten.

Att läsa Mjöbergs avhandling är att ge sig ut på en svindlande och vindlande resa i begrepp och teorier. Bitvis är detta en briljant text, som reser mängder av tankar kring hur vi ska förstå och definiera dagens intimitet. Stundtals blir man förvirrad och tappar tråden. När det är som bäst växer det fram synteser och idéer som, med lite mer arbete, skulle kunna leda till utvecklandet av en gedigen teori om det intima och moderna. Däremellan växer begreppsfloran lite vilt och oförutsägbart och det är ibland svårt att se hur författaren tänkt sig att till slut sätta samman sitt begreppsliga pussel. Med denna reservation rekommenderar jag dock en läsning av denna spännande och explorativa teoretiska text.

Thomas Johansson, fakultetsopponent

Olli Pyyhtinen, *Simmel and 'The Social'*, New York: Palgrave MacMillan, 2010

”Mitt arv kommer att vara såsom pengar som fördelas till många arvingar, där varje arvinge omvandlar sin beskärda del till en vinst i enlighet med hans natur. Denna vinst kommer inte längre att avslöja sitt ursprung som mitt arv.” Georg Simmel skrev detta strax innan sin död 1918 och det är ord som huvudsakligen har besannats under den tid som förflutit sedan dess. Simmel har haft ett väsentligt inflytande på en mångfald tänkare, men om vi i dag skall tala om ett simmelsk arv i någon mer erkänd mening får dock detta betraktas som höljt i den intellektuella historiens dunkel. Vad Olli Pyyhtinen gör i sin bok *Simmel and 'The Social'* är att bidra till att skingra detta dunkel genom att visa på att Simmel är av högsta relevans för sociologin av i dag. Den främsta anledningen är att Simmel betraktar det sociala i termer av processer och relationer och det är givetvis ett fokus som passar synnerligen väl in i det nutida samhällstänkandets utbredda fokus på ”mobilities, flows, and networks as defining characteristics of contemporary society” (s. 2). Vi kan exempelvis tänka på Bauman, Deleuze och Guattari, Serres, Latour, med flera.

”But why is it so important to think 'becoming'? To put it in the broadest possible terms, it is because being itself incessantly becomes” (s. 4). Det är inte tillräckligt att endast titta på det fasta och substantiella, utan vi som samhällsforskare måste även rikta vår blick mot det pågående, mot skeenden. Kanske kan kontrasten mellan vara och tillblivande tyckas smått trivial och tämligen oproblematiserad inom sociologin, men Pyyhtinen visar på motsatsen. Distinktionen är högst kontroversiell och författaren ämnar att genom Simmel framvisa ”a sociology that is sensitive to becoming

against the overly substantialist conceptions that still populate many strands of sociology today” (s. 5). Simmel avvisar föreställningen om att sociologens grundläggande studieobjekt utgörs av stabila, a priori existerande aktörer eller strukturer. I stället visar Simmel på en ny konceptualisering av det sociala, där det sociala inte betraktas som ett ting, utan i stället förstås i termer av relationer och tillblivanden.

Bokens syfte är tvåfaldigt då den dels vill ge en överblick över Simmels processuella teori om det sociala och dels avser att belysa den filosofiska bakgrunden till denna teori. Vad gäller det förstnämnda är det onekligen ett misstag att se Simmel som blott den ahistoriska ”formens” sociolog. Pyyhtinen menar att det inte är de sociala formernas taxonomi som Simmel riktar sitt främsta intresse mot, utan snarare det sociala livets dynamik. Detta intresse framträder särskilt tydligt i hans välkända studier av exempelvis penningen, modet eller storstädernas myllrande liv. När det sedan gäller det andra syftet, pekar Pyyhtinen på att Simmels teoretiserande om det sociala sällan är enbart sociologiskt, utan alltid genomsyrat av hans intresse för filosofiska angelägenheter. Simmel är, som sociologen Albert Solomon har skrivit, ”a philosopher sociologist, one and indivisible”. Simmel, teoretikern av det sociala, och Simmel, den vitalistiska filosofen, är olika sidor av ett och samma mynt och av Pyyhtinens framställning att döma finns onekligen en mängd intressant stoff att hämta i denna dubbelhet.

Boken inleds, efter en introduktion, med ett kapitel om ”det sociala” i begreppet social teori. Denna teori beskrivs här som liktydig med ett studium av det socialas natur och dess grundläggande förutsättningar, centrala begrepp och den sociologiska reflektionens grundantaganden. I kapitel tre diskuteras grundbultarna i Simmels processuella tänkande: relationismen, livsfilosofin och synen på filosofin som liv. Härmed placeras Simmels processuella syn på det sociala i en bredare kontext. Kapitel fyra behandlar Simmels syn på ”händelsen”, där samhället inte längre framstår som en hypotaserad och reifierad generalitet, utan som konstituerad genom dynamiska reciproka relationer. I kapitel fem tar Pyyhtinen upp att vi för att förstå sociala relationers dynamik behöver ta hänsyn till två olika former av samspel, eller snarare socio-logiker, den bivalenta och den trivalenta. Därefter följer en diskussion av Simmels uppfattning om tillvarons materialitet, där tingen inte ses som en form av passiv externalitet i relation till det sociala, utan som en integrerad del av vårt sociala liv, som en ”intern externalitet”. Kapitel sju behandlar Simmels livsfilosofiska syn på individen. Individualiteten ses inte som given genom interaktionen med andra människor, utan individen definieras i grunden genom sin singularitet och ändlighet, eller som Pyyhtinen säger, genom att ingen kan dö i någon annans ställe. Hos Simmel finner vi alltså en bild av individen som någonting mer, och över, de sociala relationerna, ja, till och med som det som gör det sociala möjligt. Slutligen följer en sammanfattning av bokens huvudpunkter, där Pyyhtinen relaterar Simmel till Bruno Latour i syfte att visa på inte bara intressanta likheter, utan även på den omfattande teoretiska potentialen hos Simmel. Det är en potential som framför allt ligger i att Simmel förmår förstå det sociala i andra termer än endast exterioritet och/eller interioritet och i stället visar på att det sociala i sitt fundamentala modus är någonting mellanliggande och relationellt.

Avslutningsvis, vad Pyyhtinen på ett litterärt stilfullt, intellektuellt originellt och inte minst sociologiskt betydelsefullt sätt gör i sin bok är att med sin dubbla blick på både teorin om det sociala och livsfilosofin, formulera ett intressant begreppsligt porträtt av denna mångfacetterade tänkare, det vill säga, en bild som inte främst söker vara en avbild av den "egentlige" Simmel, utan en bild som i stället skapar Simmel på nytt, som gör honom ny och visar på att han äger relevans för vår tid. Det bör dock inte tolkas som att Pyyhtinen läser Simmel "presentiskt", som en verktygslåda som kan lyftas ur sin specifika historiska kontext, i kontrast till en historicistisk läsning. Nej, vad Pyyhtinen ämnar göra, och också lyckas med i sin bok, är att tänka både med Simmel och bortom honom, eller kanske snarare genom honom. Boken är, med andra ord, ett fascinerande och framgångsrikt försök att vara det simmelska arvet troget och samtidigt visa på nya sätt att genom Simmels verk förstå det sociala.

Lennart E. H. Räterlinck, Sociologiska institutionen & IBF, Uppsala universitet

Daniel Sjödin, *Tryggare kan ingen vara: Migration, religion och integration i en segregerad omgivning*, Lund Dissertation in sociology 98, Lund: Lunds universitet, samhällsvetenskapliga fakulteten, 2011

Religion får många gånger större betydelse för invandrare när de kommer till det relativt sekulariserade Sverige. Hur kan det förklaras? Och vilken betydelse har deras religiösa engagemang för deras integrering i det nya samhället de kommer till? Frågan om segregation och utanförskap har varit objekt för sociologisk forskning under en lång tid. Frågan om religionens roll för integration/segregation har däremot inte varit lika utforskad. Däremot har den kommit alltmer i blickfånget i offentliga debatter och politiska diskussioner.

I avhandlingen *Tryggare kan ingen vara: Migration, religion och integration i en segregerad omgivning* söker Daniel Sjödin finna orsaksrelation mellan migration, religion och integration/segregation. Han vill finna sociala mekanismer på individ-, organisations- och samhällsnivå som kan förklara samband mellan migration, religion och integration, det vill säga såväl religionens betydelse för migranten som vilka konsekvenser hennes religiösa engagemang har för integrations- och segregationsprocesser. Den övergripande ambitionen är att skapa en teoretisk modell för hur de är länkade till varandra.

Efter en forskningsöversikt, där Sjödin redogör för och bedömer amerikansk och europeisk forskning på området, presenterar han sin studies design. Han redogör för utgångspunkterna för sin studie, däribland en symmetrites (att samma faktorer som förklarar ideologiska och vetenskapliga övertygelser förklarar religiösa övertygelser), ett kunskapssociologiskt antagande (att olika verklighetsuppfattningar kan få empirisk bekräftelse, det vill säga att religiösa människor får sin tro bekräftad av sin erfarenhet) samt en viss syn på kausalitet (att kausal analys handlar om att finna mekanismer).

Hans resonemang utmynnar i en speciell analystyp som han kallar "kausalkedjeanalys", vilket innebär att man successivt länkar samman olika fenomenets orsaker

och verkan. Utöver att studera ett avgränsat fenomenets orsaker och konsekvenser ska forskaren likt en detektiv söka finna hur dessa fenomen är länkade till varandra. Vad som är konsekvenser av ett fenomen kan utgöra orsaker till ett annat fenomen: till exempel kan invandring orsaka en kris i individens liv, denna konsekvens kan i sin tur vara orsak till att individen blir religiöst aktivt.

Sjödin väljer att hämta sitt empiriska material från Helsingborg, som är mer segregerad än många andra städer och där även segregationen har en specifik rumsligt mönster: det är inte mellan förorten och centrum som gränsen går utan mitt i stadskärnan. Skälet till detta val är metodologiskt, att välja ett extremfall ger bättre möjlighet att studera sociala mekanismer eftersom de kausala relationerna där är tydligare.

Totalt intervjuas trettiotvå personer, varav merparten är engagerade i muslimska eller kristna församlingar men studien inkluderar även ett mindre antal som tagit avstånd från (tidigare) religiöst engagemang.

Sjödin konstruerar tre fall som han empiriskt analyserar i avhandlingens mest omfattande del. I den första fallstudien används allt intervjumaterial för att skapa kunskap om kontextens betydelse för migrationens konsekvenser för individen. "Migrationssituationen" är ett centralt begrepp, vilket innebär att det inte främst är invandrarens erfarenhet utan mottagarlandets regelverk, föreställningar och praktiker som förklarar vilka konsekvenser migration får för individen. Här finner Sjödin att religion kan vara en hjälp för invandraren att hantera eller mildra denna situation.

Den andra fallstudien studerar konsekvenser av religiöst engagemang och det empiriska materialet är framför allt intervjuer med tolv muslimer. Respondenterna berättar om erfarenheter av diskriminering, stigmatisering och segregation och vilka kognitiva strategier de utvecklat för att hantera denna situation.

Den tredje fallstudien handlar om hur trosinnehåll och församlingens organisation kan ha genomgripande konsekvenser för hur religiöst aktiva förstår sig själva, den egna gruppen och andra. Intervjumaterialet består främst av sex pastorer i frikyrkor. Frikyrkorna har en speciell uppsättning föreställningar och praktiker som skapar ett visst förhållningssätt till kulturella skillnader och ursprung. Denna miljö tilltalar många invandrare, det skapar ett symboliskt band till hemlandet (där religion var viktigt), den skapar social tillhörighet som motverkar det utanförskap och isolering som de erfarit, och den ger ett kognitivt ramverk inom vilken de kan hantera sin migrationserfarenhet.

Utifrån denna omfattande empiriska analys utvecklar Sjödin en övergripande teoretisk modell över de kausala relationerna mellan migration, religion och integration. Den modell innebär – grovt förenklad – att migration leder till ett destabiliserat habitus, en kris uppstår där omedvetna föreställningar blir medvetna och problematiseras, vilket gör att religion (med dess identitetsgrammatik) blir betydelsefull vilket i sin tur får integrerande eller segregande effekter. Det rör sig om en komplicerad process som inkluderar tre olika ontologiska nivåer: individ, grupp/organisation och samhälle. Sjödin finner att det är framför allt mekanismerna på organisationsnivå som är bestämmande för i vad mån religiöst engagemang leder till segregande eller integrerande effekter. I ett avslutande kapitel tar han fasta på detta resultat och föreslår en del po-

litiska åtgärder för att främja integration.

Som framgår av ovanstående beskrivning rör det sig om en ambitiös avhandling där Sjödin dels gör en detaljerad analys av ett omfattande empiriskt material och dels konstruerar en teoretisk modell för de kausala relationerna mellan migration, religion och segregation/integration. Avhandlingen har flera förtjänster: den söker på ett ambitiöst sätt förena teori och empiri, och den gör det på ett sätt där stor vikt läggs på såväl empirisk analys som teoretisk modellkonstruktion. Den har en genomtänkt forskningsdesign och metodologisk medvetenhet. Redogörelse över studiens genomförande är tydlig och ärligt skriven, till exempel hur materialet har skapats, vilka problem som uppstått (till exempel att många kvinnor tackade nej till att delta i studien) samt tillvägagångssätt för att urskilja kausala kedjor. En annan förtjänst är att han studerar såväl religionens efterfrågesida (den betydelse migranterna ger religion) som dess utbudssida (religiösa ledare och organisationers strategier för att attrahera dem).

Givetvis är denna avhandling, som alla andra, inte fulländad. Den saknar en tydlig diskussion över implikationer av intervjumaterialets sammansättning: Hur påverkas till exempel hans resultat av att det är betydligt färre män än kvinnor som intervjuas? Att ingen skillnad görs mellan politiska flyktingar och arbetskraftsinvandrare? Likaså saknas en anknytning till religionssociologiska studier som behandlar en del av de frågor Sjödin analyserar.

Det ska dock inte överskugga det faktum att Sjödin med sin avhandling visar på möjligheten att kombinera empirisk forskning med teoretisk analys. I sin studie visar han på dynamiken i processen, hur mekanismer på olika nivåer samverkar eller motverkar för att skapa ett specifikt empiriskt utfall (segregation/integration).

Rolf Lidskog, fakultetsopponent

Sociologik: Tio essäer om socialitet och tänkande, Christian Abrahamsson, Fredrik Palm och Sverre Wide (red.), Stockholm: Santérus förlag, 2011

Ett citat som ofta får illustrera det sociologiska tänkandets motsats är Margaret Thatchers "There is no such thing as society". I en samtida tappning säger Erik Bengtzboe, förbundsordförande för Moderata ungdomsförbundet, i Moderaternas medlems-tidning *Medborgaren*: "Vi vill skapa ett rättvist samhälle där ingen hålls tillbaka av normer och värderingar". Det Thatcher och Bengtzboe är oförmögna att göra är att omfatta individen och samhället i en och samma tanke, att förstå att samhället och normer både begränsar och konstituerar individen. Dessutom förbiser de att den som försöker tänka bort samhället också själv är en social varelse. Att reflektera över – eller att negligera – det sociala blir då en rörelse i det sociala som på en gång försöker avbilda och stöpa om socialiteten; en rörelse som aldrig helt kan fångas av tänkaren själv. När vi tänker på det sociala har vi alltså att göra med triaden individ-samhälle-tänkande – det är huvudtemat för den av Christian Abrahamsson, Fredrik Palm och Sverre Wide redigerade volymen *Sociologik*, utgiven i år på Santérus förlag. Samhället

är inget faktum som kan beskådas från en tryggt objektiv position, hävdar de i bokens inledning. De fortsätter:

Det som är gemensamt för bidragen i denna bok är att de alla utgår från antagandet att den sociala giltighetsproblematiken innebär att den sociala världen har och är en form av tänkande; det som ligger till grund för hur vi här tänker det sociala är ett immanent *socio-logiskt* förhållande (sid. 25).

Det räcker alltså inte med att föreställa sig det sociala som något på en gång individuellt och kollektivt, vi måste på samma gång tänka att vi tänker oss det sociala, och vi måste till råga på allt erkänna att projektet är dömt att misslyckas, i varje fall om vi tror att tänkandet ska nå en slutgiltig punkt. Att ge det sociala en plats i ett teoretiskt ramverk kräver alltså också att vi ständigt omvärderar de figurer och modeller vid vilka vi vant oss.

Vi har med andra ord att göra med en komplex problematik, eftersom varje försök att lösa den i sin tur kan studeras som ett socialt uttryck. Då räcker det inte att upprepa den gamla devisen ”spänningen mellan individ och samhälle” vid inskolningen av aspirerande socialteoretiker. För att finna nya sätt att fånga individen-samhället-tänkandet har redaktörerna valt att samarbeta med ytterligare sju forskare inom olika humanvetenskapliga discipliner för att presentera tio teoretiker som alla komplicerar denna triad. Mot bakgrund av att det socio-logiska tänkandet inte har en definitiv slutpunkt framstår det som fullt rimligt att boken tillämpar ett mångperspektivistiskt angreppssätt. Volymen har därför funktionen av en samlingsskiva, den är retrospektiv men remastrad och up to date, och omfattar nio av de senaste dryga hundra årens främsta socialfilosofiska skönsångare, med Immanuel Kant som ett uppskattat bonuspar. Vart och ett av spåren står starkt för sig självt, men för att verkligen behärska sociologikens sällsamma rytmik gör vi bäst i att lyssna igenom skivan från början till slut. Eller för att låna ett uttryck från den svenska socialpsykologen Jonas Lindblom: ”Det rockar”. Samtliga kapitel omfattar den triad som presenterats i introduktionen, och i varje kapitel kan man spåra dess tre teman: för det första individens omöjliga existens, för det andra varje relations spänning mellan sina partiklar och sin helhet, och för det tredje tänkandets immanens i det sociala.

Resonemangen under det första temat påminner läsarna om att vi aldrig kan föreställa oss individen i isolering. Här finner vi till exempel Sverre Wides diskussion om R. G. Collingwoods frihetsbegrepp, med vars hjälp det blir tydligt att frihet inte handlar om att vara fri från band till andra, utan om förmågan att knyta dem. Maria Johansen för fram en analog poäng med hjälp av Hannah Arendts författarskap när hon argumenterar för att vi aldrig helt äger oss själva eftersom vi endast kan övervinna vårt främlingskap inför oss själva tillsammans med andra. Slutligen finner vi under samma tema Anders Ramsay som med Theodor W. Adorno i högsta hugg dissekerar idén om att utbytet skulle utgöra en väsentlig del av människans väsen.

Under det andra temat behandlas relationen som sådan – relationen mellan två eller flera individer och relationen mellan individ och samhälle. Här får vi ta del av flera alternativa modeller och begreppsapparater som kastar nytt ljus över relationens dynamik. Genom Christian Abrahamssons kreativa parallell läsning av Michel Serres

verk och William Goldings *Flugornas Herre* får vi till exempel en möjlighet att tänka oss det sociala som en mängd virvlande kraftfält som sätter tillvaron i ständig fluktuation. Vi får också tänka oss den sociala relationen som en jämförelse mellan kartor vilka hela tiden utmanar varandras fixpunkter, skalor och projektionsplan i Gunnar Olssons lika underhållande som annorlunda reflektion över Immanuel Kants tankegods. Slutligen får vi erfara relationen mellan individ och samhälle som en ofrånkomlig smärta i Per Magnus Johanssons läsning av Sigmund Freud. Detta låter kanske i och för sig inte särskilt lockande, men efter att ha tagit del av Johanssons redogörelse blir det uppenbart att om vi inte är redo för denna smärtsamma insikt är vi lika oförmögna att förstå det sociala som att förstå oss själva.

Under det tredje temat omvärderas det sociala tänkandet. I Olli Pyyhtinens studie av Georg Simmels social-psyko-logik blir till exempel det sociala tänkandet till en paradoxal aritmetik där ett plus ett alltid måste bli tre, eftersom varje social dyad förutsätter en exkluderad tredje part. Fredrik Palm visar i sin tur, i sin informativa text om Slavoj Žižek, att vi i våra försök att förstå det sociala måste kunna se samhället som strukturerat efter flera ömsesidigt uteslutande modeller. Att det sociala inte följer en enda logik utan flera är i sig dess logik. I Vessela Mishevas introduktion till Niklas Luhmanns omfattande produktion – en text som säkerligen kommer att användas som litteratur på kurser i sociologisk teori framöver – påminns vi om att det sociala tänkandet alltid är paradoxalt eftersom socialteoretiker är sociala varelser som strävar efter att observera det sociala. Teoretikern är därför en länk i en ändlös kedja av observatörer av observatörer – något som vi måste lära oss acceptera på grund av det socialas fundamentala spänning mellan individ och samhälle.

Slutligen skulle man kunna tala om ett fjärde tema, nämligen triadens transcendens. Här och där genom boken kan man nämligen skönja idéer som pekar mot att i tanke och handling överskrida spänningen mellan individ, samhälle och tänkande. Allra tydligast framträder detta tema i Magnus Fiskesjös engagerande presentation av Giorgio Agamben. Här får vi bekanta oss med Agambens något gåtfulla idé om ”den kommande gemenskapen” – en sorts proteströrelse som inte reducerar sina medlemmar till en bestämd kategori, och inte riktas mot ett visst mål, utan fungerar som en gemenskap utan minsta gemensamma nämnare. Denna gemenskap framför Agamben som alternativ till statsmaktens organisering och kategorisering av subjekten som enligt honom tenderar att suddas ut linjen mellan jämlikhetssträvan och likriktning.

Som läsaren säkert har förstått vid det här laget är jag entusiastisk inför samtliga av bokens bidrag. Trots detta är det ofrånkomligt att en kompakt volym av korta texter i ett så begränsat urval lämnar en del övrigt att önska. Till exempel hinner jag aldrig bli helt bekant med Olssons Kant när jag tar del av hans ekvilibristiska improvisation kring detta tema. Abrahamssons skickliga experiment med udda taktförteckningar svänger onekligen, men samtidigt är jag osäker på om texten ger mig det jag behöver för att tillämpa Serres sociologik efter avslutad läsning. I Fiskesjös annars lysande text saknar jag också en diskussion av Agambens *antropologiska maskin* som håller på att bli en socialfilosofisk *evergreen*. Och även om Palm får mig att nicka i takt med Žižeks gubbrock blir den ibland helt enkelt för bredbent. Jag tycker nämligen att idén om

att det sociala i grund och botten är mäns illa dolda avundsjuka gentemot en sexuellt överpresterande Urfader – ”den store knullaren” som Žižek kallar honom – måste underbyggas ytterligare för att jag inte ska avfärda Žižek som en slovensk Ulf Lundell.

Vidare erkänner redaktörerna att urvalet har ”[e]tt inslag av godtycke” (sid. 27f). Men att endast en av de tio presenterade tänkarna är kvinna kan väl inte vara en ren slump? Här hade redaktörerna gärna fått agera observatörer av de observerande observatörerna och rannsaka de normer som på en gång konstituerar och begränsar varje vetenskaplig antologi. Vidden i bokens urval gör också att jag saknar många tankebildningar som är viktiga just nu: postmodern etik, performativitetstanken, feministiska teorier om materialitet och *science and technology studies*. Men det är förstås egentligen bara ett argument för att ge ut en andra volym med texter om t.ex. Emmanuel Lévinas, Judith Butler, Donna Haraway och Bruno Latour.

Efter läsningen fortsätter musiken att ringa i öronen. Varje bidrag i volymen har sin egen rytm, och varje rytmiskt mönster bidrar till den komplexa totalitet som den här boken utgör. Harold Garfinkel har redan liknat människors sätt att agera i relation till normer vid att klappa händerna i rytm med en metronom. Vi följer inte en rytm, eftersom vi då hela tiden skulle klappa för sent, utan förutser hela tiden rytmen och försöker bli ett med den. Jag kan inte sluta tänka att sociologiken kanske bäst kan beskrivas som en polyrytmik, och att det är en del av socialfilosofens uppgift att lära sig konsten att följa många rytmer parallellt. Det är förstås mycket svårt, men alternativet är inte särskilt lockande. För om vi slutar att röra oss i takt med sociologiken och istället studerar varje stämmas notförteckning för sig har vi tappat takten. Där ligger kanske sociologikens grundläggande paradox.

*David Redmalm, Akademin för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap,
Örebro universitet*

Henrik Stenberg, *Gemenskapens socialpsykologi*, Malmö: Liber 2011

En viktig pedagogisk uppgift inom akademiska sociologistudier är att blåsa liv i de klassiska sociologiska teorierna för att visa deras tillämpbarhet. De senaste decennierna har sett flera svenska sådana försök, ofta ympade med moderna klassiker som Giddens, Bourdieu och andra som har skaffat ett eget språk för att bära vidare klassikerna. Klassiska teorier ska ju ha något att säga oss idag i den typ av social problematik som vi lever med, annars hör de mer hemma i ett värnadsbjudande musealt sammanhang.

Det har funnits flera sätt att närma sig uppgiften att presentera klassiker. Ett av dem representeras i antologin av Boglind, Eliaesson & Månson (2003): *Kapital, rationalitet och social sammanhållning*, som tog upp ”de tre stora”. Presentationssättet var att lyfta fram tre starka teman med dagsrelevans och tolka de klassiska formuleringarna av dessa teman.

Ett nyare sätt som har flera representanter idag är att tvätta fram teman kring sociologiskt relevanta frågeställningar och låta dem behandlas av både äldre och moder-

na sociologer i samma textmassa, där giganterna får konfrontera varandra med författarna som sekundanter. Engdahl och Larsson gjorde så för några år sedan. Jag gillar det presentationsättet, därför att det lyfter från de enskilda namnen som ikoner för vår sociologiska kanon. Inte längre namn, utan frågeställningar, står i fokus. Och det syns redan på utanskriften. Deras bok heter *Sociologiska perspektiv* (2.a uppl. 2011).

Henrik Stenberg har nu tagit sig an liknande problem men på ett nytt sätt. Han griper tag i den mest klassiska av sociologiska frågeställningar, den durkheimska solidariteten och dess olika former och villkor. Stenberg har ympat in flera nya drag i sin bok. Han talar mer om gemenskap än om solidaritet. Han ser inte gemenskapen på durkheimskt vis som en enbart kulturell och sociologisk fråga utan låter den pendla mellan en renodlat historie-, makro- och kultur-sociologisk framställningsform och en stundom rent psykologisk, där både Freud, Winnicott och andra psykologer kommer till tals. Framställningen placerar inte in sig själv i något fack för att förbli där, eller för att vid lägligt tillfälle ta ett bestämt och demonstrativt kliv över till en annan vinkel, utan den pendlar och vandrar ganska fritt mellan de olika nivåerna; man ska inte bli förvånad om Freud och Durkheim ryms i samma kapitel och/eller under samma underrubrik. Arbetet har också fått en titel som harmonierar med denna typ av framställning: *Gemenskapens socialpsykologi*.

Det finns en typ av socialpsykologi som är en tummelplats för både makrosociologer, symboliska interaktionister och rena psykologer. Här finner sig Stenberg tillrätta. Han träffar också på en modern klassiker med samma slags faiblesse: Thomas Scheff är en viktig forskare för Stenberg. Jag tror det beror på att Scheff inte främst identifierar sig som sociolog eller socialpsykolog. På senare tid skulle han kanske helst karaktärisera sig som emotionsforskare. I mitt tycke är Scheff en sympatisk forskare i den vetenskapliga diskurs han deltar i, av just det skälet att han går in i enskilda ämnen utan hänsyn till vilken auktoritet som hör hemma i vilken akademisk disciplin. Den här tendensen är ju något som var naturlig för alla våra klassiker. Stenberg delar min sympati för Scheff härvidlag, och han strävar efter att fokusera sitt eget ämne gemenskap på ett liknande vittfamnande sätt som Scheff har använt för t.ex. skambegreppet i emotionsteorin, där flera akademiska discipliner inkluderas.

För att ta ett exempel på denna den vida famnens strategi ur Stenbergs samling så greppar han vissa aspekter av gemenskapsbegreppet från så vitt skilda håll som Durkheim, Touraine, Giddens, Scheff och Winnicott. Den senare har ju etablerat en speciell betydelse av fenomenet "övergångsobjekt", som är tydligt gemenskapsrelaterad utan att kallas så av sin upphovsman. Men Stenberg lyfter fram och utkristalliserar just gemenskapsaspekten i övergångsobjektet. Och han tillämpar det på vuxna i en postmodern västerländsk kultur! Winnicott skulle ha myst över sällskapet med Durkheim och Giddens. Han var glad i gränsöverskridanden, fast han gjorde få explicita sådana i sina egna texter. Han gjorde sina egna i relation till sin vördade andlige fader Freud. Tilläggas kan att gemenskapens emotionella sidor brukar hanteras av kliniska psykologer och terapeuter. Det är befriande att se en ren sociologisk behandling av samma ämne, som inte ryggar för de emotionella aspekterna. Stenberg har lärt av Scheff.

Stenberg har ju goda skäl att ta sin utgångspunkt i Durkheims mekaniska/organiska solidaritet. Han följer utvecklingsvägen för dessa begrepp in i postmodern kultur och lägger in mycket av det material som har ympats in av senare analytiker. Stenberg använder i sitt eget förslag till perspektiv på gemenskap just Durkheims begrepp. Men han begår synden att tillämpa dem socialpsykologiskt i stället för makrosociologiskt som lärofadern själv oftast sägs ha gjort. Jag gläder mig åt Stenbergs hädiska hantering av Durkheims paradbegrepp. Hans förvaltning av durkheimarvet utmynnar i utkast till egen teori i bokens slutkapitel.

Stenbergs fria hantering av vår tradition har flera sidor. Han lyfter också in konstens olika uttrycksformer som ett känsligt analysinstrument för att rannsaka sidor av gemenskapsproblematik. För en sociolog är t.ex. analysen av Vilks Muhammedfigur och reaktionerna på den engagerande som exempel på sociala katalysatoreffekter i konsten. Men Stenberg har många fler utförligt behandlade exempel på konst som indikator på gemenskapens villkor.

Stenbergs bok verkar vara uppenbart av godo i bl.a. pedagogiska sammanhang. En negativ sak att nämna då är att det finns spår av slarv i den språkliga hanteringen. Men ibland vet jag inte om det är neologismer eller slarv det är fråga om.

Lars-Erik Berg, Institutionen för teknik och samhälle, Högskolan i Skövde.